

УДК 94(477-25)

DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.186574

ВПЛИВ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НА РИТМИ ЖИТТЯ МІСТЯНОксана ОВСІЮКorcid.org/0000-0002-6377-1756

кандидат історичних наук, завідувач відділу культурологічних досліджень НДІУ

Анотація. У статті робиться спроба простежити вплив продовольчої ситуації на сприйняття і використання містянами часу і простору. Їжа – базова потреба людського організму. В екстремальних умовах, коли продовольство стає обмеженим, життя людей все більше підпорядковується пошуку їжі. Часто це змушує містянина по-іншому використовувати свій час та простір міста, виробляти нові щоденні звички. Особливо чітко взаємозв'язок між станом продовольчого забезпечення містян та їх щоденними маршрутами і ритмами життя простежується в часи існування централізованої системи регулювання продовольчого забезпечення.

У цьому тексті на основі аналізу функцій та способів використання продуктової картки киянами в 1940-ві роки фіксуються зміни у їх повсякденні, використанні часу та простору. Закритий тип торгівлі за картками сприяв тому, що простір міста для його мешканців ставав ще більш фіксованим і пролягав, як правило, повз три головних об'єкти: магазин, до якого були прикріплені, робота, базар. Карткова система отримала владу і над часом містян, оскільки щоденна норма на хліб вимагала щоденного відвідування торговельних точок, де отоварювалися картки, а цей процес нерідко супроводжувався величезними чергами. Невелика кількість і набір продуктів, які можна було купити за картками, змушували містян щодня думати про додаткові джерела харчування. Насамперед таким джерелом став базар, де багато киян годинами простоювали з надією щось купити або обміняти. Увага приділяється також тому, як користування продуктовими картками впливало на зміну звичок харчування містян, розуміння ними рівня заможності, залучення їх до нелегального продажу та обміну продуктів.

Ключові слова: час; простір; продовольча картка; система нормованого постачання; повсякденні практики.

INFLUENCE OF FOOD SUPPLY
ON THE URBAN CITIZENS' LIFESTYLEOksana OVSIUK

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Sociocultural Anthropology Department of RIUS

Annotation. This article attempts to trace the influence of food situation on the urban citizens' perception and their use of time and space. Food is a basic human need, and in extreme conditions, when it becomes scarce, people's lives are increasingly subject to the food search. Often this forces citizens to use their city's time and space differently and develop new daily habits. The relation between the citizens' food supply and their daily routes and lifestyles is particularly evident in terms of centralized rationing.

This text, based on the analysis of functions and ways in which Kyiv citizens applied their ration cards in the 1940s, records changes in their everyday life, time and space use. The closed rationing type of trade contributed to making urban space even more fixed for citizens, and usually including three

© Овсіюк О.

major objects: a store they were attached to, their working place, and a market. The rationing system also gained power over the citizens' time since their daily bread ration demanded regular visiting of shopping points where cards could be exchanged for goods, and this process was often accompanied by long lines. The small amount and limited set of products available for cards made citizens constantly think of additional food sources. The first among them was the market, or bazaar, where many Kyiv dwellers spent hours in hope to buy or exchange goods. The article is also focused on how the use of ration stamps influenced and changed citizens' eating habits, their understanding of wealth, and involved them in illegal sale and food exchange.

Keywords: *time; space; ration card; rationing; everyday practices.*

У своїй книзі «Голодне місто. Як їжа визначає наше життя» Керолін Стіл [11, с. 5], наголошуючи на взаємозв'язку між їжею та політикою, зазначає, що державні лідери завжди розуміли, що контроль над їжею – це і є влада. Водночас і сама їжа наділена величезною владою, оскільки базова потреба в харчуванні приводить в рух населення, визначає його щоденні маршрути та ритми життя (таким чином політична влада над їжею претендує на контроль за повсякденням населення). Особливо гостро ця влада проявляється в екстремальні часи, коли доступ до їжі обмежується, суворо регулюється та контролюється. Взаємозв'язок продовольчої ситуації та щоденних практик містян спробуємо показати на прикладі міста Києва 1940-х років, де після введення системи нормованого постачання населення продуктами картка починає визначати не лише міру ситості містянина, а його стосунки з часом, міським простором, відчуттям достатку, стає каталізатором змін у культурі харчування та сприяє появі нових повсякденних практик.

Дослідження проблеми харчування міського населення в умовах Другої світової війни розпочали ще радянські автори [7; 8; 12; 13]. Життя людей в умовах нормування цікавило багатьох сучасних українських [4; 5; 6] і зарубіжних [1; 2; 3] вчених. Однак наявні роботи

не розкривають проблеми зв'язку між запровадженням нормованої системи постачання та змінами повсякденних практик міського населення.

Продуктова картка виступала матеріальним втіленням системи нормованого постачання для окремого містянина. Фокусування дослідницької уваги на картці, її функціях та способах використання, а не на самій системі нормованого постачання з її інституціями, дає можливість побачити щоденні практики киян, пов'язані з цим предметом. Однак перш ніж перейти до їх розгляду, побіжно нагадаємо основні принципи функціонування карткової системи.

Після звільнення території УРСР від нацистської окупації нормована система постачання продуктами харчування вводиться (або відновлюється) в містах і робітничих селищах республіки. В Києві карткова система запроваджується майже відразу після вигнання нацистів, проте стабільно функціонувати починає з лютого 1944 р. За картками щомісяця населення міст отримувало фіксовану кількість м'яса, риби, жирів, макаронів, круп та цукру, а також хліба, проте норма на цей продукт була щоденною. Кількість продуктів, яку міг отримати містянин за картками, залежала від групи постачання, до якої його було віднесено. Існувало 4 основні групи, за якими постачалося населення: робітники, службовці,

утриманці та діти до 12 років. Норми на хліб були такими: робітники отримували 500 – 700 г, службовці – 400 – 450 г (залежно від важливості галузі виробництва), утриманці та діти – 300 г хліба щодня. Інші продукти (м'ясо, риба, жири, макарони та крупи, цукор) розподілялися таким чином: громадяни, віднесені до групи робітників, визначених спеціальним списком, які працювали на провідних підприємствах, отримували на місяць: м'яса, риби – 2200 г, жирів – 600 г, круп і макаронів – 1500 г, цукру – 500 г, в інших випадках робітнича місячна норма становила відповідно – 1800 г, 400 г, 1200 г, 400 г на місяць. Службовці забезпечувались відповідно – 1200, 300, 800 і 300 г; утриманці – 500, 200, 600 і 200 г; діти – 400, 300, 800, 300 г названих продуктів на місяць [8, с. 30].

Отже, розглядаючи роль картки у повсякденному житті містянина, зупинимось на таких питаннях:

- вплив нормування на часопростір містянина;
- картка як мірило рівня життя містянина;
- вплив нормування на зміну звичок харчування киян;
- приховані можливості безіменних талонів хлібної картки.

Вплив нормування на часопростір містянина

Нормована система постачання впливає на ритм життя містянина і його щоденні маршрути. Варто наголосити, що карткова система – це система закритої торгівлі. Тобто людина могла отovarювати свою картку не у будь-якому магазині, а лише в тому, до якого була прикріплена. Таким чином, простір стає ще більш фіксованим. Щоденні

маршрути багатьох киян у той час прокладалися між конкретним магазином, роботою та конкретним базаром. У цей час базари присутні в повсякденному житті майже кожного киянина. Через обмежений набір та кількість продуктів, які можна було отримати за картками, участь багатьох киян у базарній торгівлі стає стабільною щоденною практикою.

Однак нормування впливало не лише на напрямки щоденного руху містян та підвищення значення для них конкретних об'єктів у просторі міста (конкретні магазин та базар), а також і на можливість розпоряджатися часом.

Необхідність щоденно добувати продукти як у системі нормованого постачання (магазини), так і поза нею (базари) забирала в містян багато часу. Норми на хліб були щоденними (іноді дозволялося забрати норму на день вперед, але не більше), а це означає, що людина щодня мала ходити в магазин принаймні для того, щоб викупити денну норму хліба. Однак, незважаючи на те, що хлібні магазини працювали з 7-ї години ранку до 7-ї вечора, купити хліб було не так легко. Звичним явищем стали великі черги.

У розповідях сучасників тих подій система нормованого постачання, як правило, асоціюється з величезними чергами. Нерідко, щоб вранці потрапити в магазин та викупити хліб або інші нормовані продукти, доводилося займати чергу ще з вечора.

Забирала час киян і базарна торгівля. Відвідування базару стає щоденною практикою, оскільки можливості робити запаси кияни не мали через брак грошей. Заробітної плати не вистачало, щоб купувати продукти за високими базарними цінами. Тому, як правило, щоб щось купити, треба було спочатку щось

продати або ж обміняти на їжу. Це було непросто, іноді кияни годинами простоявали на базарі за цим заняттям.

Картка як мірило рівня життя містянина

Наступний важливий момент – це те, що нормована система постачання підвищувала значення місця роботи для містянина, оскільки:

1) працевдатні, але непрацюючі (або люди, задіяні у приватній торгівлі) карток на продукти не отримували, а отже, були позбавлені цього необхідного мінімуму харчів для виживання;

2) картова система була диференційована залежно від важливості галузі виробництва для держави;

3) картки отримували і часто отоварювали на робочому місці;

4) робота – основне джерело доходів. Товари за картками треба було викупляти, це не безкоштовний пайок. Тому картка, а точніше залишок коштів після її отоварення, дає можливість зрозуміти, яким же був рівень життя тогочасних мешканців Києва.

Середня місячна зарплата київського службовця коливалась у розмірі 300 – 450 крб. [10, с. 93]. На такі кошти зазвичай мали прожити кілька осіб (наприклад, працюючі батьки і їхні діти, утриманці). Часто після сплати податків, витрат на комунальні послуги та отоварювання карток майже нічого від зарплати не залишалось. Ця інформація дає можливість усвідомити, наскільки насправді «низькими» були так звані низькі державні ціни. Низькі порівняно з базарними – так, але не порівняно з розміром заробітної плати. Якщо ж говорити про базарні ціни, то родині з трьох осіб одноденний раціон з пустих

каш та картоплі, куплених на базарі, обходився у 70 – 80 крб. [9, с. 292]. Тож стає цілком зрозуміло, що тогочасні зарплати не давали можливості харчуватися з базару і робити це доводилося переважно шляхом продажу власних речей або ж їх обміну на їжу.

Вплив нормування на зміну звичок харчування киян

Мізерна кількість продуктів, що входила до гарантованого державою набору, а також їх одноманітність змушували багатьох киян відвідувати їдальні замість того, щоб харчуватись вдома, оскільки продуктивний набір просто не давав можливості готувати самостійно.

Системою нормованого постачання була передбачена така можливість. Саме тому до продуктової картки входили дробні талони, якими зручно було розраховуватись, харчуючись щодня у їдальні. Наприклад, місячну норму жирів у 400 г розбивали талончиками по 10 г. Ці талончики відрізали у їдальні за отримані страви.

Приховані можливості безіменних талонів

Цікавим є питання, як кияни отримували продукти, не передбачені в гарантованому державою пакеті. Це, наприклад, такі продукти, як сіль, оцет, дріжджі, горілчані вироби, сірники, цигарки.

Нормована система мала механізм задоволення потреб населення в цих продуктах. До хлібної картки входили так звані безіменні талони [10, с. 92]. Функція цих талонів якраз і полягала в тому, щоб забезпечити споживача переліченими продуктами. Як це відбувалось? Щомісяця наказом міського

торговельного відділу оголошувалося найменування продукту, який можна було купити у встановленій кількості за відповідним номером талона хлібної картки. Тобто, наприклад, за наказом міськторгвідділу у березні можна було купити дві коробки сірників за талоном № 3. У квітні, ймовірно, такої можливості не буде, а будуть продавати, приміром, оцет за талоном № 7. Як правило, містяни не нехтували можливістю купити будь-який товар, доступний за низькими державними цінами, не зважаючи на те, мають вони зараз потребу в ньому чи ні, оскільки він міг знадобитись потім або його можна було продати вже за ринковими цінами, або обміняти на потрібний продукт на базарі. Таким чином, з безіменними талонами хлібної картки пов'язана інша практика киян, що побутувала тоді – завдяки ним картка стає засобом нелегального заробітку та обміну. Поширеними, наприклад, були випадки, коли споживач, який не палить і не вживає алкоголю, все одно купував ці товари за дешевими державними цінами з метою продати чи обміняти їх на базарі.

Отже, запропоноване дослідження є спробою зафіксувати вплив нормування продуктів харчування на зміну ритмів життя і повсякденні практики містян. Обмежене постачання продуктів харчування впливає не тільки на фізіологічний стан та ситість містянина, нова система забезпечення їжею вносить корективи у повсякденне життя містян: змінюються щоденні маршрути та способи використання часу, статки визначаються тим, скільки лишилося грошей після отоварення карток та що собі можна на них дозволити, змінюються культура та звички харчування, вади карткової системи сприяють залученню

населення до нелегального продажу та обміну продуктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Collingham L. *Taste of War: World War II and the Battle for Food*. London: Penguin Books, 2013. 672 p.
2. Goldman W. Z., Filtzer D. *Hunger and War: Food Provisioning in the Soviet Union During World War II*. Indiana University Press, 2015. 392 p.
3. Moskoff W. *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR During World War II*. Cambridge University Press, 2002. 276 p.
4. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 83 с.
5. Вронська Т. В. Дія карткової системи в Україні у воєнні та перші повоєнні роки (1941–1947 рр.). *Сторінки воєнної історії*: зб. наук. ст. Київ, 1998. Вип. 2. С. 163–183.
6. Гальченко С. І. Міське населення Центральних областей України в умовах нормованого постачання (1943–1947 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2007. 215 арк.
7. Ларін А. Ф. Відновлення постачання продовольчими товарами міського населення УРСР після визволення від гітлерівських окупантів. *Український історичний журнал*. Київ, 1974. № 7. С. 50–57.
8. Любимов А. В. *Торговля и снабжение в годы Великой Отечественной войны*. Москва: Экономика, 1968. 231 с.
9. Малаков Д. В. *Кияни. Війна. Німці*. Київ: Амадей, 2010. 364 с.
10. Овсіюк О. В. *Життя після окупації: побут киян 1943–1945 рр.* Київ: Дуліби, 2017. 176 с.
11. Стил К. *Голодный город. Как еда определяет нашу жизнь*. Москва: Strelka Press, 2014. 456 с.
12. Чернявский У. Г. *Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну (1941–1945 гг.)*. Москва: Наука, 1964. 208 с.

13. Чернявский У. Г. Продовольственное снабжение городов в годы Великой Отечественной войны. *Исторические записки*. Москва, 1961. № 69. С. 3–26.

REFERENCES

1. COLLINGHAM, L. (2013). *Taste of War: World War II and the Battle for Food*. London: Penguin Books, 672 p. [in Eng.]
2. GOLDMAN, W., FILTZER, D. (2015). *Hunger and War: Food Provisioning in the Soviet Union during World War II*. Indiana University Press, 392 p. [in Eng.]
3. MOSKOFF, W. (2002). *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR during World War II*. Cambridge University Press, 276 p. [in Eng.]
4. VRONSKA, T. (1995). *Life and Living Conditions of the Ukrainian Urban Population in War (1943–1945)*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 83 p. [in Ukr.]
5. VRONSKA, T. (1998). Rationing System in Ukraine during War and Early Postwar Periods (1941–1947). In: *Storinky voiennoi istorii: zbirnyk naukovykh statei* (Pages of War History: Collected Scientific Articles), Vol. 2, pp. 163–183. [in Ukr.]
6. HALCHENKO, S. (2007). *Urban Population of Central Ukraine in the Rationing Conditions (1943–1947)*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in History of Ukraine. Specialty: 07.00.01]. Cherkasy, 215 p. [in Ukr.]
7. LARIN, A. (1974). Resuming Food Supply of the Urban Population in the USSR after the Liberation from the Nazis. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (7). Kyiv, pp. 50–57. [in Ukr.]
8. LYUBIMOV, A. (1968). *Trade and Supply during the Great Patriotic War*. Moscow: Ekonomika, 231 p. [in Rus.]
9. MALAKOV, D. (2010). *Citizens of Kyiv. War. Germans*. Kyiv: Amadei, 364 p. [in Ukr.]
10. OVSIUK, O. (2017). *Life after Occupation: Kyiv Citizens' Daily Life in 1943–1945*. Kyiv: Duliby, 176 p. [in Ukr.]
11. STEEL, C. (2014). *Hungry City. How Food Shapes Our Lives*. Moscow: Strelka Press, 456 p.
12. CHERNYAVSKIY, U. (1964). *War and Provisions. Food Supply of Urban Population during the Great Patriotic War (1941–1945)*. Moscow: Nauka, 208 p. [in Rus.]
13. CHERNYAVSKIY, U. (1961). Food Supply of the Cities during the Great Patriotic War. *Istoricheskiye zapiski* (Historical Proceedings), (69), pp. 3–26. [in Rus.]